

Блоха Ю. А.

Історико-меморіальний музей-заповідник
Пантелеймона Куліша «Ганнина Пустинь»

Потапенко М. В.

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

РОЛЬ ГАННИ БАРВІНОК В КОМЕМОРАЦІЇ ПОСТАТІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

У статті проаналізовано комплекс заходів Ганни Барвінок (Олександри Куліш, уродженої Білозерської) із вшанування пам'яті покійного чоловіка Пантелеймона Куліша впродовж 1897–1911 років. У цьому комплексі заходів вирішальну роль відігравали три її ініціативи – створення музею Пантелеймона Куліша, організація щорічних панахид по ньому, а також видання його творів. Відтак мали постати місце пам'яті, ритуал та текст, які б зафіксували постать Пантелеймона Куліша в пантеоні засновників українського національного руху. В статті робиться наголос на тому, що Ганна Барвінок до реалізації своїх задумів планувала залучити широке коло діячів українського національного руху, через що в останні роки життя вела активне листування із значною кількістю адресантів. Окрема увага звертається на спроби створення музею Пантелеймона Куліша, який був одним із перших меморіальних закладів для свідомих українців Російської імперії та Австро-Угорщини на межі XIX та XX століть. Аналіз виявлених згадок про його експозицію дозволяє зробити атрибуцію окремих експонатів, які були втрачені після продажу музею в 1914 році. Аналізується листування, мемуарна література та редакторська діяльність Ганни Барвінок, яка не лише підтримувала творчість свого чоловіка за життя, а й після його смерті доклала значних зусиль для збереження, упорядкування та популяризації його літературної спадщини. В ній ключова увага відводилася українському перекладу Біблії, над яким Пантелеймон Куліш працював майже 40 років. Обґрунтовується теза про те, що більшість цих ініціатив не була завершена й мали посередній результат. Загалом ініціативи Ганни Барвінок є показовим прикладом комеморативних практик в українському національному русі на межі XIX та XX століть. Також досліджується проблематика проливає світло на роль жінок в розвитку українського національного руху.

Ключові слова: Ганна Барвінок, Пантелеймон Куліш, Мотронівка, музеєфікація, український національний рух, Біблія.

Постановка проблеми. В розвитку національних рухів важливу роль відіграють комеморативні практики, які консолідують спільноти шляхом створення міфу про минулі події, формують символи та закріплюють образи героїв. Зазвичай ці практики є інструментом формування історичної пам'яті та національної ідентичності. В цьому відношенні особливе місце відводиться комеморації конкретних постатей, які стають символами певних ідей і цілей.

Дослідження комеморативних практик в розвитку українського національного руху не отримали належної уваги з боку дослідників. Чи не єдиним виключенням є проблематика комеморації постаті Тараса Шевченка, якій присвячені публікації Сергія Скульчика [7] та Віктора Воронова [5]. Водночас в тіні цієї видатної постаті залишаються далеко

не другорядні діячі українського національного руху, по вшануванню пам'яті яких вживалися не менш цілеспрямовані дії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією з таких постатей є громадський діяч, письменник, мовознавець, етнограф та перекладач Пантелеймон Куліш (1819–1897). Вшануванню його пам'яті присвятили останні роки свого життя його дружина Олександра Куліш (уроджена Білозерська) (1828–1911), видатна українська письменниця, znana під літературним псевдонімом Ганна Барвінок. Проте, ця остання мета її земного шляху лише побіжно висвітлена в сучасних наукових дослідженнях. Серед них слід назвати публікації Людмили Зеленської [10], Надії Якобчук [21], Григорія Самойленка [14]. Більшість цих дослідників зосереджується лише на діяльності Ганни Барвінок

в справі видання творів покійного чоловіка впродовж 1897–1911 років й не звертає уваги на інші її заходи з комеморації постаті Пантелеймона Куліша.

Постановка завдання. Відтак ціллію пропонованої статті є комплексний аналіз ініціатив Ганни Барвінок із комеморації постаті Пантелеймона Куліша, які вона реалізувала після його смерті впродовж 1897–1911 років.

Виклад основного матеріалу. Важливу роль в житті та творчості Пантелеймона Куліша відіграла його дружина Ганна Барвінок. Незважаючи на трагічне і драматичне подружнє життя, вона жертвувала своїм талантом та статками для того, аби її чоловік, якого вона шанобливо називала «дружина», відбувся як «перворядна зірка української літератури» [19, с. 169]. Не менш важливу роль Ганна Барвінок відіграла в увіковіченні пам'яті Пантелеймона Куліша після його смерті.

27 січня 1897 року подружжя Кулішів відсвяткувало золоте весілля. А через тиждень від важкої застуди Пантелеймон Куліш помер на 78 році життя. З цього приводу Іван Троїцький у своєму щоденнику записав: «2 лютого 1897 року, неділя. Хурделиця, погана погода. Сьогодні о 8 вечора помер Пантелеймон Олександрович Куліш. Втратила Україна найстаршого сина, найстаршого і найкращого свого трудівника» [9, с. 40]. Поховання відбулося 4 лютого у Мотронівці, де Пантелеймон Куліш провів останні майже 20 років життя і яку перейменував на Ганнину Пустинь в честь своєї дружини.

Поховання відбулося за його заповітом. Згодом біограф знаного майстра слова Володимир Шенрок описав його наступним чином: «Ховали Куліша за козацьким звичаєм. Труну везло дві пари запряжених цугом волів, які були вкриті траурними попонами. На кожному повороті два священники, що супроводжували прах, по черзі читали Євангеліє. На труну поклали смушеву шапку, папір з олівцем та вінок з барвінку» [14, с. 125].

Ганна Барвінок болісно переживала смерть чоловіка. Її страждання описані у вірші Прокопа Безлюдного, який був присутнім на похоронах:

«Як то тяжко тут стояти
Єго пані милій
Лежить Куліш в домовині
В синьому жупані
Як голубка до голуба
Припадає пані
Лежить Куліш в домовині
Накритий парчею
І не тільки пані плаче
А всі люди з нею...» [20, с.8]

Вдова після похорон залишилася в Ганниній Пустині, яку вона перейменувала на Кулішівку: «Горе моє до віку незабутнє. Ні заїсти, ні заспати, а все таки якесь Боже милосердя надомною істніє! Не одна достойна душа мене не забуває і піддержує мій дух. Не знаю, чи друга б на моєму місці витримала б таке самотнє життя, да ще на хуторі при таких обставинах. Се того, що дух його тут вітає» [9, с. 43]. Впродовж 1897–1898 років вона зосередилася на впорядкуванні каталогу книг з бібліотеки покійного чоловіка, пробувала писати спогади про нього. Від смутку відволікали справи з догляду за важкохворим на параліч братом Василем Білозерським, якого привезла в червні 1898 року до родинної садиби його донька [14, с. 158].

Тогочасне українське середовище, особливо ж земляки з Чернігівщини, щемко відгукнулося й підтримало Ганну Барвінок, до якої «полетіли з усіх країв, навіть з Америки, листи від земляків з виразами співчуття в її нерозважному горю». З нею листувалася Іван Пулюй, Михайло Павлик, Василь Тарновський, Ілля Шраг, Борис Грінченко, Михайло Коцюбинський та багато інших. Більшість з них наголошували на тому, Ганна Барвінок має зосередитися на виданні творів покійного чоловіка, написати спогади про нього. Особливо наполегливо до цього намовляли Михайло Павлик та Ілля Шраг. Останній в одному з листів писав наступне: «Чому Ви не напишете своїх «Спогадів» на згадку про Пантелеймона Олександровича і про людей, які близько до нього стояли і вкупі з ним працювали, хоч, може, багато в чому і не зладились? Певний, що матеріалу у Вас чимало...» [9, с. 43]. Сама Ганна Барвінок в листі до найближчої подруги останніх років життя Надії Шугурової у 1904 році писала: «Я ще кріплюся адже поринула після смерті неоціненної моєї дружини у сферу його занять. А так давно б померла» [14, с. 128].

Михайло Лободовський за кілька тижнів після смерті Пантелеймона Куліша надіслав Ганні Барвінок листа наступного змісту: «Високопочестная Добродійко, Олександра Михайлівна. Посилаю Вам 15 рублів. Адже Ви справлятимете на 40 день обід по Пантелеймону Олександровичу, то оце хай лепта наша на поминки сорокаднівні по дорогому, любимому нам покійникові. Кріпиться, Добродійко, духом і тілом, щоб довести його діла, як слід, роботу Пантелеймона Олександровича. Без Вас може погинути його праця, не мені Вам казати, яка величезна то буде утрата. Отож, ради покійничка живіть, і кріпиться, в тугу не вдавайтесь, на

ваших руках залишилось багато роботи на любогомногого, і Вам і нам, покійничка» [9, с. 40]. Фінансову допомогу надавали й інші товариші покійника й шанувальники його творчості. Так, Микола Чернявський вислав гроші на погашення частини боргу Пантелеймона Куліша. Кесар Білозерський виклопотав присудження Олександрі Білозерській пенсії в розмірі 50 крб. [9, с. 42].

Важливими були й відвідини Ганни Барвінок у Мотронівці. Одним з перших до неї приїхав знаний український діяч з Одеси Михайло Комаров. Він привіз малюнок похоронної процесії Пантелеймона Куліша, виконаний одеським художником й ілюстратором видання його роману «Чорна рада» Амвросієм Ждахою [14, с. 125–126]. У 1899 році Ганну Барвінок в Мотронівці провідали Василь Тарновський, Олександр Лазаревський та Микола Шугуров.

Важливим приводом до відвідин Ганниної Пустині були панахиди, які Олександра Білозерська влаштовувала по «дружині» кожного року 27 липня. Перша панахида відбулася 29 липня 1897 року: «В Мотронівському саду зібралися друзі, близькі, рідні великого подвижника українського слова П. Куліша над його могилою, щоб віддати честь тлінним його останкам. Ганна Барвінок, переповнена невимовним жалем і пекучим горем, вітала всіх прибулих. В церкві святого Симеона відправили службу і панахиду, а потім панахиду над могилою, яка була покрита квітами та стрічками. Олександра Михайлівна принесла на могилку портрети Пулюя, сестри, брата Василя Білозерського і списателя Шенрока, щоби друзі покійного були коло його. Хто не міг приїхати, прислав поминальне слово, котре отчитали над могилою. Читали річ Пулюя, Шенрока, Коваленка і Олімпія Білозерського. Промовляли над могилою Надія Білозерська, Троєцький, Безлюдний» [9, с. 41].

Поступово ці щорічні панахиди набували ознак української національної маніфестації. Ось як їх описував Микола Вороний: «Збирались на панахиду в Мотронівку прихильна пам'яті покійного письменника місцева інтелігенція і селяне в невеликому числі і звичайно після панахиди розходились; коли й траплялись промови чи вірші, то авторами їх виступав дехто з напівсвідомих селян. Далі в цей день стали приїздити на панахиду представники з Галичини, письменники з Києва, Чернігова і інші, говорили на могилі ширші промови, читали Кулішеві вірші, привітні телеграми і т. д. Це збільшувало вагу роковин і притягало з кожним разом все більше і більше народу і приїжджих

одвідувачів. Все своє старання, всю душу можна сказати, вкладала в це свято покійна Кулішева дружина, дбаючи, щоб виглядало воно якомога більш велично і урочисто» [9, с. 89].

Цей опис добре ілюструє світлина з панахиди 1908 року, яка зберігається у фондах Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника Михайла Коцюбинського. На ній можна побачити в переважній більшості вдягнену у вишиванки молодь біля прикрашених могил Пантелеймона Куліша та Василя Білозерського [12]. З огляду на те, що на панахиді прибували діячі українського руху з Галичини та інші «неблагонадійні елементи» вона викликала особливу підозру з боку поліції. Про це свідчить інформація про особливо велелюдну панахиду 1911 року. Це було пов'язано із похороном Ганни Барвінок напередодні 26 липня. Наступного дня на панахиді «поблизу могили поза кущами на траві сидять і лежать знов стражники; їх десятків два-три» [3, с. 1].

Традиція панихиди по Пантелеймону Кулішу в Мотронівці протрималася принаймні до 1919 року. Тоді «революційний штаб заборонив прапори та промови на могилі «буржуя» Куліша. Після довгих суперечок революційний штаб дозволив святкування, але всі промови повинно були раніш подати на розгляд цензури. Не дивлячись на це, борзенці 27-го липня все ж зібралися на могилі. Було прочитано 2-3 сухі провірені цензурою промови, пролунало «Слава». Людей було мало, та й ті що були, почували себе небезпечно» [6, с. 4].

Відтак, могила Пантелеймона Куліша стала місцем паломництва для діячів українського національного руху. Важливу роль в її облаштуванні відіграла допомога Василя Тарновського, який дав Олександрі Білозерській кошти на спорудження пам'ятника. Остаточного вигляду вона набула після розміщення поруч могили товариша Пантелеймона Куліша й брата його дружини – Василя Білозерського. У одному з листів до Івана Пулюя Олександра Білозерська вмістила доволі детальний опис меморіалу: «Сей куточок знаходиться в кінці саду, коли пам'ятаєте, круг пишної по своїй величності природи. Дивні гігантські липи, клени, осики. І тут у крузі прогалина широка і могила незабутих моїх, дружини і брата Василя, і великий дубовий хрест перед їх могилами. Брат Олімпій покійний уже, у січні рік буде, як він нас покинув, поставив, щоб і на шляху було видно. Хрест у 19 аршин вишини, а на йому красива хустка на шпилі має, вишита нашими двома небогами, котрих він учив, і з нами вони

жили і за границю їздили. Я обгородила могили по змозі гарною решоткою, а на воротах зробили хрест і округи на їх одвірках вирізали оці слова із «Дзвона» Куліша:

І буде дух його із віку в вік сяяти,
Серця сьцільющою водою покропляти,
І рани гоїти і сльози обтирати» [14, с. 127].

У 1901 році Ганна Барвінок продала Мотронівку козакам із сусіднього села Оленівки – Юхиму Глотці та Климу Дубровному за 12 тис. крб. За собою вона залишила чверть десятини, де були поховані Пантелеймон Куліш та Василь Білозерський, а також знаходилися город, хата та стара клуня. В купчій зазначалося, що прохід і проїзд до могил завжди має залишатися вільним і нерозораним [17, с. 486].

Продаж Мотронівки не був раптовим рішенням Ганни Барвінок. Цей крок обдумувався нею одразу після смерті чоловіка, адже ведення господарства було для неї важкою справою. Саме тому наприкінці 1897 року вона починає листування з Василем Тарновським про передачу речей та рукописів покійного чоловіка до колекції Василя Тарновського. Відзначимо, що останній роком раніше порушив справу відкриття в Чернігові історичного музею при Чернігівській губернській вченій архівній комісії й вів переговори про передачу під тимчасове приміщення музею «Мазепиному дому» – будинку Чернігівської полкової канцелярії. Ядром фондів музею мала стати приватна колекція старожитностей Василя Тарновського, який зберігав її у своєму київському будинку [10, с. 45–46].

22 грудня 1897 року Василь Тарновський писав до Ганни Барвінок наступне: «Ви пишете, що хочете для сохрانا рукописей покійного прислати до мене укупі зі старовиною. Лучшого Ви нічого не зробите і чернові бумаги Вашої любові дружини нігде так не сохрanyaться, як у мене, бо я хранитиму не для себе, а для других славних українських письменників» [9, с. 43]. На початку 1898 року Ганна Барвінок відвідала Василя Тарновського в Києві, який зустрів її дуже тепло: забрав з готелю до свого будинку, організував тижневі гостини замість дводенного візиту й, загалом, зустрів «хіба як батько рідний свою дитину». Деталі поїздки Ганна Барвінок розкриває у листі до Іллі Шрага від 16 лютого 1898 року: «Написав мені, щоб я привезла Біблію, копію зніме і надрукує. Зараз у вітрину положив і замкнув, любуючись... Я йому усього чимало привезла: струментів часть, три картини, ікону 1845 року і одну картину сепією рисовану, і дві його папки пам'ятні, біблійську чорнильницю, карандаші і

прочее і прочее. Цілий караван... З яким почуттям він прихилиється до моєї дружини. Як радів, коли вітрини наповнив рукописами! Ходить любується, усім тямущим про се діло розкаже: «Збагатила Олександра Михайлівна наш музей!»» [9, с. 44].

Відтак, спадщина Пантелеймона Куліша розглядалася Василем Тарновським як перлина колекції майбутнього музею українських старожитностей в Чернігові. Одночасно Ганна Барвінок хотіла в лютому того ж 1898 року продати Мотронівку Чернігівському губернському земству – засновнику згаданого музею. Проте, ця ініціатива не була результативною. Наступного 1899 року помер Василь Тарновський, який окрім всього мав великі плани в справі популяризації спадщини Пантелеймона Куліша. У 1903 році Ганна Барвінок вдруге запропонувала передати свою вже невелику ділянку в Мотронівці музею українських старожитностей в Чернігові, який з 1902 року розмістився у новозбудованій споруді і вже отримав частину рукописів та речей Пантелеймона Куліша з колекції покійного Василя Тарновського. Ганна Барвінок писала, що «хотіла передати будинок у власність губернського земства, з тим, щоб він був поставлений біля музею Василя Васильовича Тарновського, і щоб усе – обстановка, меблі, письмовий стіл, шафа, його реміснична одежа, його верстак, інструменти столярні і по лісоводству, також невелика бібліотека з деякими його рукописами, зберігалось у тому будинку назавжди. Щодо рукописів, то я зберігаю за собою право у випадку, якщо визнано потрібним видати їх, взяти з цією метою на певний час, що пізніше вони будуть повернуті. Будинок – на малоросійський смак під солом'яним дахом довжиною біля 20 аршин з двома ганками до 25 аршин і з верандою. Три кімнати, четверта маленька. Кухня велика, якщо викинути кухонну піч, то вона добре придатна для розміщення вітрин і шаф. Я берусь доставити будинок на вокзал у Чернігів, встановлювати там не берусь, коли доставлю, часу не визначаю» [17, с. 487]. Таким чином, впродовж 1897–1903 років Ганна Барвінок в Мотронівці організувала у фактично власноручно збудованій покійним чоловіком хаті присвячений йому імпровізований музей. Догляд за ним утруднювався тим, що Ганна Барвінок заборонила опалювати будинок для уникнення пожежі, яка могла б знищити впорядковані нею рукописи та особисті речі Пантелеймона Куліша. Також цим зумовлювався її переїзд до Оржиці.

Проте, Чернігівське земство не пристало на цю пропозицію, вважаючи, що після перенесення хата втратить історичну цінність. У вересні

1904 року до неї приїздив директор музею українських старожитностей Андрій Шелухін, котрий вмовляв Ганну Барвінок передати решту особистих речей Пантелеймона Куліша до керованого ним музею. На цю пропозицію він отримав відмову [13, с. 124].

В справу втрутився предводитель дворянства Борзенського повіту Михайло Кочубей, який запропонував перенести «будиночок Куліша» з Мотронівки до свого маєтку в сусідній Кинашівці. Доброю звісткою Ганна Барвінок поділилася в листі з Іваном Пулюєм. «Добродій Кочубей, наш предводитель дворянства, дуже піддержав мого духа, прийнявши наш будиночок, так як єсть, із мебеллю і всьою обстановкою, як було при Куліші в домі: портрети і деякі рукописи, одежа, столярня з верстаком і з начинєм та столітній його стіл, де Шевченко не раз обідав, і Ви за ним, і інші личності, і семья наша з дитства, а дружина з 1843-го р. на йому обідала. А скільки речей було переказано за ним, а скільки дум передумано, скільки радостей він перечув... Так, добродій Кочубей устроїть музей у нашому будиночку і одвів гарне місто у Кинашівці, в своєму селі, в сміжності з Борзною, а від Мотронівки-Кулішівки через болото зимою теж три версти... Боже мій! І радість, що я і се при життю спромоглась зробити, і що такий чоловік осьвічений, прихильний знайшовся і мене так заспокоїть... А тут його будиночок за мого життя заберуть на схоронення, з його думами, радостями, печалями; тут і серце мліло останніми помислами, останнім вздохом... Ох гірко подумати те, що приїду і вже тільки, вмісто будиночка, знайду порожнє місто і буду скитатись. Да все таки мені одрадній, бо знаю, в чії руки його оддала. Спокійно умру» [17, с. 487–488].

У лютому 1905 року Михайло Кочубей писав до Ганни Барвінок про те, що роботи із перенесення «будиночку Куліша» завершено й триває його монтування в Кинашівці. «Навіщо, високоповажна Олександро Михайлівно, Ви так близько до серця берете усе, що я роблю? Навіщо Ви мене так розхвалюєте. Адже я зробив лише те, що всякий зробив би на моєму місці, якби мав моє становище, мій достаток, походження і був малоросом. Ви знемагали від страху за майбутність могили великого Малороса і його будиночка, де стільки дум він передумав і потрудився для добра своєї України-Матері. Отож, ніякої заслуги своєї я не відчуваю, і дії мої є обов'язком моїм! Ви вибачайте мені, але я прошу Вас в ім'я Вашої прихильності до мене, якою я пишаюся і високо ціную, не пишійте у Ваших, дорога мені, листах про мої вчинки.

Обіцяйте, шанована мною Олександра Михайлівна, зробити це для мене! Краще давайте поговоримо про будиночок Куліша, який уже складено і на ньому починають зводити дах. До речі, мені треба дещо запитати Вас і попросити поради і дозволу. Я хочу зробити на будиночку залізний дах замість солом'яного, який небезпечний і неміцний, але такий дах змінив би первісний вигляд будиночка. Однак чи не є для Вас це небажаним? Хоча, аби відповісти на це запитання, не варто забувати головне, кардинальне завдання, що є головною метою перенесення будиночка в Кинашівку, а саме: "Його збереження на многії літа." Щоб виконати це, треба так облаштувати його зовні, аби він міг протистояти всім атмосферним явищам, інакше мети ми не досягнемо.. А якщо ми вже пішли на зміни в його зовнішньому вигляді, то варто зробити в ньому ще деякі поліпшення, а саме: в будиночку, як Вам відомо, є три входи, з яких я хочу залишити тільки один, той, що з балкона, зберігши останній в його первозданній формі, а два бічних знищити, замінивши їх вікнами, які збагатять будиночок додатковим світлом, а воно дуже бажане, оскільки будиночок буде музеєм і хранилищем того внутрішнього начиння, в якому Куліш жив в останні роки свого життя. Принагідно завважу, сінці згнили і їх прийшлося б відтворювати заново. Саме ці зовнішні зміни будиночка я не наважуюся робити без Вашої санкції і чекаю на неї. Сподіваюся, що Ви погодитесь, зваживши на мої міркування. Вітаю Вас і бажаю, аби Ви при доброму здоров'ї швидше прибули подивитися, а може би пожити в будиночку Куліша. З глибокою повагою і вірністю Михайло Кочубей» [17, с. 492].

Роботи з облаштування перенесеного в Кинашівку музею Пантелеймона Куліша завершилися влітку 1905 року. На вересень 1905 року була заплановано урочисте відкриття, проте від нього довелося відмовитися через замах на Михайла Кочубея. Про нього Ганна Барвінок інформувала в одному з листів Іллю Шрага: «Пишіть зараз, прошу Вас,.. до Кочубея, 14-го серпня тричі стріляли в його. В спину, в упор, з боку. І провіденіє заборонило його. Коні пронесли. Вся поліція була і умоляла його виїхати з Кинашівки, а він каже: "Кочубеї ніколи трусами не були". І сидить, і нікого не слухає. Сей чоловік багато завдав думок... Він роздає людям не щипотками і не жменями, а обережками. Я його аналізую і це дивна натура, даже не сознающая себе як дитина! Ради бога умоляю Вас, повліяйте на нього» [9, с. 86].

Свідченням активної діяльності музею є «Щоденник відвідування Музею Куліша П. О.

в с. Кинашівці за 1907–1910 рр.», що нині зберігається у фондах Чернігівському історичному музеї ім. В. В. Тарновського. Він складається з 20 нумерованих аркушів. Перший запис датований 6 червня 1907 року, а останній 1 грудня 1910 року. З огляду на деякі формальні ознаки щоденника можна припустити, що він дійшов до нашого часу не в цілісному вигляді. На сторінках цієї книги відгуків наявні автографи самої Ганни Барвінок, її сестри Надії Забіли, таких культурних та громадських діячів як Микола Вороний, Микола Євшан, Микола Венгжин (Угрин-Безгрішний), Микита Шаповал та ін. [17, с. 492]. В експозиції музею, окрім згаданих вище експонатів були представлені «книжки, часописи, рукописи, листування, малюнки, альбоми з фотографіями всіх «шестидесятників», серед яких особливу увагу відвідувачів заслуговував альбом «Дружба», що його дерев'яну оправу з артистичною різьбою виконав сам Куліш» [11, с. 264].

У 1911 році Михайло Кочубей виїхав за кордон, а Кинашівку продав графській родині Уварових. Ділянку, на якій стояв «будинок Куліша», подарував подружжю Лукаш. При цьому Михайло Кочубей порушив обіцянку гарантувати права власності на відведену під музею землю Ганні Барвінок. В результаті, між Ганною Барвінок та подружжям Лукаш виник конфлікт. Напередодні тринадцятої панахиди Ганна Барвінок приїхала до Кинашівки. Місцеві їй повідомили, що Лукаші виїхало за кордон, а ключ від музею залишили наймищці. Ганна Барвінок це розцінила як зневагу. Викинула ключа, до музею не заходила й оселилася у простій халупі колишнього сторожа музею Якова, де спала на гнилій соломі понад два місяці. Переживання підірвали стан здоров'я і без того немічної 84-річної жінки. Померла Ганна Барвінок 23 липня 1911 року, не доживши кількох днів до панахиди по дружині [4, с. 2].

Негайно після смерті Ганни Барвінок з музею було викрадено срібло й особливо важливу реліквію для покійниці – золотий медальйон з портретом Пантелеймона Куліша. Музей було опечатано поліцією, а через нетривалий час знову пограбовано. Відтак постало питання порятунку «будинку Куліша», але вирішити це питання за відсутності Михайла Кочубея було неможливо. Пропонувалося перенести будинок знову до Мотронівки або до маєтку «однієї прихильниці Куліша», яка його іменем хотіла назвати санаторій облаштований на одному із своїх хуторів [4, с. 2].

Останньою розпорядницею розграбованого музею та й всього майна Ганни Барвінок була її

сестра – Надія Забіла (уроджена Білозерська), яка померла у 1913 році. 24 листопада 1914 року за постановою Ніжинського окружного суду музей Пантелеймона Куліша було виставлено на торги: «бібліотеку, рукописи, Шевченків стіл тощо купила «родичка», а решта річей дісталася жидкам, на базар» [17, с. 495].

Останнім і, мабуть, найважливішим напрямком діяльності Ганни Барвінок із вшанування пам'яті Пантелеймона Куліша було видання і популяризація його творчого спадку. Найголовнішою працею останніх його років життя був переклад Біблії над яким він працював майже 40 років. Як згадувала Ганна Барвінок «...Я знаю, як серце його слабло од сидні за Біблією, і лікар констатував, що сидя ізогнувшись йому гибельна. Да хіба і можна задержати такого чоловіка, що для Святого діла і обідать не згадає...» [9, с. 38]. Шануючи старання покійного чоловіка Ганна Барвінок зробила значний внесок у збереженні рукописів перекладу, а також у їх публікації Іваном Пулюєм. Останній був близьким другом подружжя Кулішів і вважав своїм обов'язком видати переклад Біблії, до якого Пантелеймон Куліш зробив посвяту своїй матері й дружині. На той час це було єдине видання Біблії з посвятою. У листі до Миколи Лисенка Іван Пулюй зізнавався: «але ж гірко мені і про те думати, що пані Кулішева, будши вже в преклонних літах, не мала б побачити видання Святого Письма Старого Завіту. Ся думка мучить мене і за для тої української Беатрічі я готов допомогти землякам» [17, с. 296]. Маючи цей моральний обов'язок, Іван Пулюй відкладає наукову роботу й повністю зосереджується на завершенні перекладу Біблії і його редагуванні, активно долучаючи до цієї роботи Івана Нечуя-Левицького. У листах до Ганни Барвінок він зізнається: «Очі мої втомились від довголітньої праці, але, щоб довершити діло, мушу принести сю жертву»; «Вчора тільки що скінчив я переклад Псалмів і радію, що довершене діло, розпочате перед 32 роками. Щоб закінчити його, треба було на бік відложити найпильнішу працю і прикувати себе до стола від ранку до пізньої ночі. Іноді ставав я вночі до роботи, як думки не давали спати» [17, с. 297]. У 1903–1904 роках переклад Біблії було надруковано у Відні двома томами (Старий та Новий Заповіти). Іван Пулюй з цього приводу написав до Ганни Барвінок наступне: «Радію душею, що можу подати Вам добру і довго бажану вістку – Святе Письмо Старого Завіту надруковане! Знаючи, певно, що московська цензура не допустить в Росію ні одного екземпляра Святого Письма для осіб приватних, мусів я братись

на способи, щоб хоч до Вас дійшов один екземпляр. Послав я до Оржиці скриньку з тістечками. Скринька має подвійне дно, котре єсть храминою для Святого Письма. Сором, великий сором, що в XIX столітті мусіли люди тайкома, як злодії, переправляти слово Боже через границю» [17, с. 298].

Другим великим видавничим проєктом Ганни Барвінок було приготування до друку комплексного видання творів Пантелеймона Куліша. У цій справі вона великі сподівання покладала на Сергія Єфремова, який був шанувальником творчості подружжя Кулішів і головним промотором «Граматики» Пантелеймона Куліша. Проте, все ж справа видання повного зібрання творів Пантелеймона Куліша опинилася в руках історика Івана Каманіна. Листування між ним та Ганною Барвінок впродовж 1903–1910 років вказує, що дружина покійного письменника відігравала важливу роль в розробці рубрикації томів, встановленні авторства окремих творів, удоступненні для видавця маловідомих або і взагалі невідомих творів Пантелеймона Куліша. Цьому виданню Ганна Барвінок приділяла особливу увагу, адже відкривалася перспектива видання кулішевого перекладу Біблії та інших заборонених цензурою його творів. Всього планувалося видати повне зібрання творів у 20 томах [21, с. 304–309]. Проте, справа йшла поволі і впродовж 1908–1910 року світ побачило лише 5 томів. Вже перший том викликав негативну реакцію українського письменницького середовища. Сергій Єфремов у своїй розгромній рецензії підсумував: «На питання ж – на віщо це видання розпочато? – боюсь, що найпевніша відповідь буде така: на те, щоб до решти й так мало тепер читаного Куліша поховати, придушивши зверху отим важенним монументом з 20 томів» [8, с. 3]. Ця критика звела нанівець інтерес публіки до цього видавничого проєкту, на що жалівся сам Іван Каманін у листах до Ганни Барвінок.

Окрім цього Ганна Барвінок долучається до всіх ініціатив, які дозволяли представити постать Пантелеймона Куліша «на ширший публічний

форум» [4, с. 2]. Вона листувалася з упорядниками меморіального альманаху на честь Пантелеймона Куліша «Дубове листя», який був виданий у 1903 році. Кореспондувалася з Миколою Шуруговим в справі його спогадів, в яких містилися згадки про Пантелеймона Куліша [2, с. 68]. Відстежувала публікації його творів в Австро-Угорщині. При кожній нагоді дарувала опубліковані твори покійного чоловіка. Ганна Барвінок однією з перших відгукнулася на заклик створення бібліотеки української громади в Парижі у 1908 році й подарувала комплект виданих на той час творів Пантелеймона Куліша. На частину коштів від продажу Мотронівки вона засновує трикласну школу, яка носила його ім'я. Також Ганна Барвінок приділяла окрему увагу фотофіксації Мотронівки. Так, у 1899 році вона просила Миколу Шугурова про фотографування улюблених волів Пантелеймона Куліша та його кабінету-майстерні [2, с. 66]. Окрема увага приділялася фотофіксації панахид. Усі ці фото згодом поповнювали колекцію музею.

Висновки. В підсумку маємо зазначити, Ганна Барвінок після смерті Пантелеймона Куліша присвятила своє життя комеморації його постаті в українському національному русі. Як зазначав один з її біографів «...культ Куліша був для неї близьким. Цей самий культ почасти являвся причиною тому, що Ганна Барвінок розтоплювалася в його променях» [16, с. 22]. Впродовж 1897–1911 років вона зосередилася на створенні музею як місця пам'яті про нього; утвердженні щорічної панахиди по Пантелеймону Кулішу як ритуалу вшанування його пам'яті; виданні його творів, а, найперше, українського перекладу Біблії. Особливу увагу Ганна Барвінок приділяла участі у цих трьох головних її ініціативах не лише давніх друзів Пантелеймона Куліша, але й молодій генерації українських письменників. Всі ці ініціативи мали піднести постать Пантелеймона Куліша до рівня постаті Тараса Шевченка в українському національному русі. Проте, досягти цієї мети в повній мірі Ганні Барвінок не вдалося.

Список літератури:

1. Барабаш Н. Рід Білозерських і культурний світ України XIX – початку XX століть. К., 2007. 264 с.
2. Біліченко П., Прокопчук В., Артюх В. Листування української письменниці Ганни Барвінок із головою Ніжинського окружного суду М. В. Шугуровим (1899–1900). *Культурологічний альманах*. 2025. Вип. 1 (13). С. 63–69.
3. Вороний М. З сумної подорожі. II. Кулешеві роковини. *Рада. Газета політична, економічна і літературна*. 1911. № 172. С. 1
4. Вороний М. З сумної подорожі. III. Останні дні й посмертна воля Ганни Барвінок. *Рада. Газета політична, економічна і літературна*. 1911. № 173. С. 2.
5. Воронов В. Комеморація Тараса Шевченка на українських землях на рубежі XIX–XX ст. (за матеріалами «Киевской старины»). *Грані. Науково-теоретичний альманах*. 2024. Т. 27. № 1. С. 23–35.

6. Дописи. *Рада*. 1919. № 7 (34). С. 4.
7. Єкельчик С. Українофіли. Світ українських патріотів другої половини XIX століття. К., 2010. 272 с.
8. Єфремов С. Новий похорон Куліша. *Рада. Газета політична, економічна і літературна*. 1908. № 236. С. 2–3.
9. Зеленська Л. Ганна Барвінок. Життєпис на основі епістолярної спадщини. К., 2001. 130 с.
10. Зеленська Л. Ганна Барвінок про Василя Тарновського та його музей (за листами письменниці, що зберігаються в літературно-меморіальному музеї М. М. Коцюбинського). *Скарбниця української культури*. 2002. Вип. 3. С. 45–47.
11. Лавринович К. Мотронівка – Кулішівка. *Глобус. Двохтижневий ілюстрований універсальний журнал*. 1928. № 17. С. 264–265.
12. Москаленко М. «І буде дух його із віку в вік сіяти...» До 120-річчя від дня смерті Пантелеймона Куліша. URL: <https://surl.li/bugwjh> (дата звернення: 29.06.2025).
13. Онищенко Н. Мотронівка в долі Пантелеймона Куліша і Ганни Барвінок. *Література і культура Полісся*. Ніжин, 2023. Вип. 109. С. 116–125.
14. Самойленко Г. Пантелеймон Куліш і Ганна Барвінок: доля, Україна, любов (мотронівський період життя і творчості). Ніжин, 2021. 174 с.
15. Самойленко Г. Літературне життя на Чернігівщині в XII–XX століттях. Ніжин, 2003. 328 с.
16. Сікиринський О. Ганна Барвінок (Кулішева) в її листах 1902–1911. Одеса, 1928. 64 с.
17. Ганна Барвінок. Збірник. До 170-річчя від дня народження. За ред. В. Шендеровського. К., 2001. 556 с.
18. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: У 2 т. Т. 1: Життя Пантелеймона Куліша: Наукова біографія. К., 2007. 463 с.
19. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. К., 1981. Т. 32. с.
20. Чернявський М. Щирі сльози над могилою П. О. Куліша. Женева, 1897, 25 с.
21. Якобчук Н. Листування І. М. Каманіна з Ганною Барвінок (1901–1910 рр.) у фондах Інституту рукопису Національної Бібліотеки України ім. В. Вернадського. *Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. 2008. Т. 16. С. 302–316.

Bloha Yu. A., Potapenko M. V. THE ROLE OF HANNA BARVINOK IN THE COMMEMORATION OF PANTELEIMON KULISH

The article analyzes the comprehensive set of measures undertaken by Hanna Barvinok (Oleksandra Kulish, née Bilozerska) to commemorate her late husband Panteleimon Kulish between 1897 and 1911. Within this framework of activities, three of her main initiatives played a crucial role: the establishment of the Panteleimon Kulish Museum, the organization of annual memorial services in his honor, and the publication of his works. Through these efforts, Barvinok intended to create a physical site of memory, a ritual of remembrance, and a textual legacy that would firmly inscribe Panteleimon Kulish into the pantheon of the founders of the Ukrainian national movement. The article emphasizes that Hanna Barvinok planned to involve a broad circle of Ukrainian national figures in bringing her ideas to fruition. In the final years of her life, she actively maintained correspondence with numerous prominent intellectuals and cultural activists, seeking their support and collaboration. Particular attention is paid to her attempts to create the Panteleimon Kulish Museum, which was among the first memorial institutions for nationally conscious Ukrainians within the Russian Empire and Austro-Hungary at the turn of the 19th and 20th centuries. The analysis of discovered references to the museum's exhibition allows researchers to attribute certain lost exhibits that disappeared after the museum's sale in 1914. The article also examines Barvinok's extensive correspondence, memoir literature, and editorial work, demonstrating that she not only supported her husband's creative endeavors during his lifetime but also devoted great efforts to preserving, organizing, and promoting his literary heritage after his death. A special focus is placed on the Ukrainian translation of the Bible, a monumental project on which Panteleimon Kulish worked for nearly forty years, and which Hanna Barvinok sought to publish and popularize among the Ukrainian public. The study substantiates the thesis that many of these initiatives remained unfinished and yielded only partial results. Nonetheless, Hanna Barvinok's undertakings represent a significant and illustrative example of commemorative practices within the Ukrainian national movement at the turn of the century. Moreover, the explored topic sheds important light on the vital role of women in the development and preservation of the Ukrainian national cause.

Key words: *Hanna Barvinok, Panteleimon Kulish, Motronivka, museification, Ukrainian national movement, Bible.*